

Het maakbare verleden

Regionale geschiedenis
en etnologie in Brabant
op de drempel van de
eenentwintigste eeuw

Prof. dr. Arnoud-Jan A. Bijsterveld

HET MAAKBARE VERLEDEN

HET MAAKBARE VERLEDEN

Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de
drempel van de eenentwintigste eeuw

Rede

uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt
van bijzonder hoogleraar 'Cultuur in Brabant in
sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief,
met inbegrip van de volkscultuur' aan de
Katholieke Universiteit Brabant op vrijdag 11 februari 2000

door

Prof. dr. Arnoud-Jan A. Bijsterveld

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever; no part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van
Drukkerij Berne, Heeswijk

© 2000 A.J.A. Bijsterveld, Nijmegen
Stichting Brabants Heem, Tilburg
Stichting Volkskundeleerstoel Brabants Heem, Tilburg
Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 's-Hertogenbosch

*M*ijnheer de rector magnificus,
geachte dames en heren leden van het Stichtingsbestuur,
het College van Bestuur en de KUB-raad,
monseigneurs,
mijne heren gedeputeerden, mijnheer de wethouder,
mevrouw en mijne heren bestuursleden van de
Stichting Volkskunde leerstoel Brabants Heem,
dames en heren bestuurders en vertegenwoordigers van instellingen
en organisaties op het terrein van de Noord-Brabantse geschiedenis en
heemkunde,
dames en heren collega's en vertegenwoordigers van zusterinstellingen
en organisaties in de omringende provincies en in Vlaanderen,
dames en heren leden van het wetenschappelijk en niet-wetenschap-
pelijk personeel,
dames en heren studenten,
zeer gewaardeerde toehoorders,¹

Op 1 maart 1796 mochten vertegenwoordigers van het toenmalige 'Bataafsch Brabant', het voormalige Generaliteitsland, zitting nemen in de Staten-Generaal. Dit feit werd in 1996 gevierd als 'tweehonderd jaar Noord-Brabant'. In het kader daarvan verscheen op 13 juni 1996 een herdenkingspostzegel, waarvan u bij binnenkomst een dia heeft kunnen zien. Bij een eerste blik beantwoordt die postzegel aan het beeld dat velen van u en ook mij vanaf mijn kinderjaren, doorgebracht in een dorp met twee actieve gilden, zeer vertrouwd is: we zien een jonge gildenbroeder met een trom en een ouder lid met het gildenvaandel, onderdeel van een in kleurige kleding optrekkend gilde. Maar in tweede instantie heb ik zo mijn bedenkingen bij deze postzegel. Is dit nu het beeld waarmee het moderne Noord-Brabant zich wenst te representeren ten overstaan van heel Nederland? En is een afbeelding van een gilde eigenlijk wel geschikt om het verleden van tweehonderd jaar Noord-Brabant in samen te ballen? Gaat het hier niet om het zoveelste clichébeeld waarmee we gezamenlijk een mythisch en achterhaald imago van Noord-Brabant instandhouden?

Hiermee stel ik drie zaken ter discussie, namelijk de actualiteit van het zelfbeeld van de hedendaagse Brabanders, de deugdelijkheid van hun visie op het eigen verleden en ten slotte de geldigheid van de bestaande Brabantbeelden. Al deze zaken zijn relevant in het kader van de gebeurtenis waarvoor u vandaag naar deze aula bent gekomen.

Door het uitspreken van deze rede aanvaard ik vandaag officieel de leerstoel 'Cultuur in Brabant', ofwel voluit 'Cultuur in Brabant in - sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur'.

Deze leeropdracht omvat twee disciplines, enerzijds de lokale en regionale geschiedenis, en anderzijds de volkskunde of etnologie. Onder lokale en regionale geschiedenis versta ik de bestudering van het verleden van de huidige samenleving op plaatselijk en regionaal niveau. De etnologie – de moderne naam voor volkskunde – bestudeert cultuurverschijnselen die vorm geven aan het dagelijks leven.² Vandaag wil ik laten zien welke mogelijkheden en uitdagingen de beoefening van regionale geschiedenis en etnologie in Brabant biedt. Ik doe dat vanuit de overtuiging dat het regionale verleden en de regionale volkscultuur belangrijke inspiratiebronnen zijn voor de identiteit en het zelfbeeld van hedendaagse Noord-Brabanders.³ De vooravond van een nieuwe eeuw is een mooi moment om nieuwe uitdagingen te formuleren.

Ik heb mijn oratie als hoofdtitel gegeven 'Het maakbare verleden'. Mijn stelling is, dat we – behalve van de maakbare samenleving en van maakbare natuur – ook kunnen spreken van het maakbare verleden.⁴ Daarmee bedoel ik dat wijzelf degenen zijn die steeds opnieuw het verleden in het heden tot leven wekken door beelden van dat verleden te vervaardigen, te gebruiken en vervolgens weer terzijde te schuiven. De (re)constructie van het verleden en de creatie van steeds nieuwe geschiedbeelden is een actief en bewust proces, dat vraagt om voortdurende kritische reflectie. Door de keuze van het woord 'maakbaar' wil ik de twee connotaties van dat woord naar voren halen, te weten 'haalbaar, realiseerbaar' en 'manipuleerbaar, kneedbaar'. Enerzijds geloof ik in de reële mogelijkheid om door wetenschappelijk onderzoek een betrouwbaar beeld van het verleden te geven: een waarheidsgetrouwe reconstructie is dus realiseerbaar.⁵ Anderzijds wil ik wijzen op het – vaak bewuste, maar nog vaker onbewuste – misbruik van het verleden en van geschiedenis om bepaalde overtuigingen en meningen te verkondigen: het verleden is dus ook manipuleerbaar. Ook de Noord-Brabantse geschiedbeoefening geeft legio voorbeelden van een dergelijke exploitatie van het verleden.⁶ Omdat manipulatie van het verleden onverenigbaar is met een wetenschappelijke benadering ervan, is het nodig de bestaande geschiedbeelden van Brabant ter discussie te stellen.

De afgelopen jaren is bij diverse gelegenheden al zeer veel gezegd en geschreven over de functie en de plaats van de regionale geschiedbeoefening in Noord-Brabant, over de fictie en werkelijkheid van collectieve identiteit in het algemeen en van de 'Brabantse identiteit' in het bijzonder, en over de nieuwe opdracht van de etnologie binnen het huidige maatschappelijke en wetenschappelijke krachtenveld.⁷ Ik heb er daarom voor gekozen te bezien of, en zo ja, hoe we vanuit de bestaande geschiedbeelden kunnen werken aan nieuwe beelden van Noord-Brabant zoals het was in het verleden en zoals het is in het heden. Ik doe dat aan de hand van één van de vele diepgewortelde typeringen van de Brabantse geschiedenis, te weten 'het katholieke Brabant'.

Ik keer nu eerst even terug naar de herdenkingspostzegel uit 1996 om antwoord te geven op de drie vragen die ik me daarbij stelde. Mijn eerste bedenking was of het beeld van een gilde nu wel geschikt is om het moderne Noord-Brabant te representeren. Het antwoord luidt natuurlijk ontkennend, want de nostalgische afbeelding van een gilde staat haaks op de actuele realiteit. Noord-Brabant is in Nederland de regio met de snelste economische groei en industrialisatie, de grootste banengroei, de meest intensieve veeteelt, de grootste verstedelijking en de meeste wegenaanleg. In 1996 koos men dus voor een bezwerend beeld, waarmee het niet zo aantrekkelijke heden een rozig masker werd opgezet.

Mijn tweede vraag luidde of een afbeelding van een gilde eigenlijk wel geschikt is om het verleden van tweehonderd jaar Noord-Brabant in samen te vatten. Had men pakweg zeventig jaar geleden zo'n herdenkingspostzegel moeten maken, dan had men nooit een gilde als beeldmerk van Noord-Brabant gekozen. Immers, vóór de Tweede Wereldoorlog leidden de meeste gilden een sluimerend zo niet kwijnend bestaan. Ze bestonden uit oude tot stokoude mannen, die gekleed gingen in deftig zwart. De kleurige kleding, het vendelzwaaien in groepen – dat goed aansloot bij het vlag- en vaandeltriomfalisme van de jaren dertig en veertig – het is allemaal bedacht in die jaren.⁸ Hoewel ze nog in de negentiende eeuw door tal van pastoors fel bestreden werden, groeiden de sindsdien 'gerevitaliseerde' schuttersgilden uit tot symbolen van de katholieke, collectieve en in een mythisch verleden wortelende cultuur van de Noord-Brabander. Daarom kon een foto van een gilde in 1996 gelden als hét beeld van Noord-Brabant bij uitstek.

Ik wil wat langer stilstaan bij de derde vraag die ik stelde, namelijk of het gilde niet een sleets clichébeeld is waarmee we gezamenlijk een achterhaald imago van Noord-Brabant instandhouden. We moeten ons goed realiseren dat de door ons gehanteerde visies op het verleden allesbehalve ongevaarlijk zijn. Iedere groep in de samenleving tracht door het schrijven van haar eigen geschiedenis de eigen positie te legitimeren en zich te profileren ten opzichte van anderen, de buitenstaanders. Zo'n eigen visie op het verleden is ook die postzegel uit 1996. Met het beeld van een gilde willen 'wij Noord-Brabanders' laten zien dat we 'ons' onderscheiden van de rest van Nederland, dat we hier anders leven. Het gekozen beeld is zonder twijfel aansprekend en succesvol: nog steeds staan mensen van buiten Noord-Brabant in de rij om zich te vestigen in de provincie 'waar de wereld warmer wordt'.⁹ Maar als we het hebben over 'wij Noord-Brabanders' en nog eens naar die postzegel kijken, dan definiëren wij onszelf kennelijk als overwegend katholiek en mannelijk, merendeels levend in kleinschalige plattelandsgemeenschappen, waarin de verschillende generaties harmonieus samen optrekken. We zijn 'Bourgondisch' van aard en zelfbewust en daarom lopen we bij feestelijkheden in kleurige kleding en zwaaien met vlaggen en vaandels. Draaien we nu de zaak eens om en bezien we welke Noord-Brabanders door deze postzegel niet gerepresenteerd zijn, dan kunnen we de volgende groepen noemen: stedelingen, niet-katholieken, vrouwen, allochtonen... Het in deze postzegel gehanteerde beeld van de Noord-Brabanders bakent 'ons' dus niet alleen af ten opzichte van de niet-Brabanders, maar trekt ook lijnen tussen Noord-Brabanders onderling. Een ogenschijnlijk harmonieus plaatje heeft dus mogelijk intolerante trekjes.

Nu ben ik natuurlijk bezig het belang van een postzegeltje geweldig op te blazen, maar waar het mij om gaat is duidelijk te maken dat reflectie op de historische én actuele beelden van Brabant geen overbodige luxe is. We moeten ervoor oppassen dat de bestaande, nostalgische beelden van het Noord-Brabantse verleden en de Noord-Brabantse cultuur – van gilden tot de contente mens, van koffietafels tot de pronte vrouw, en van poffers tot de spreekwoordelijke 'Bourgondische gezelligheid' en 'Brabantse gemoedelijkheid' – geen eigen leven gaan leiden en op de loop gaan met wat de Noord-Brabanders werkelijk beweegt. Veel van de genoemde beelden zijn 'tegenbeelden', ontstaan in de naoorlogse periode van razendsnelle modernisering en bedoeld als bezwingingen van het minder pittoreske heden. Ze zijn echter historisch betwistbaar, potentieel sociaal discriminerend en bovendien geografisch eenzijdig: bewoners van West- en

klei-Brabant, de Langstraat en de Maaskant hebben zich in deze overwegend Meierijsse beelden nooit echt kunnen herkennen.

Laat er over één ding geen misverstand bestaan: het is evident dat hedendaagse mensen voor de vorming van hun identiteit behoefte hebben aan dergelijke aansprekende, compacte verhalen en rituelen, veilige beelden waarin het verleden, of liever gezegd 'de goede oude tijd', wordt samengebald. Die algemene behoefte aan identiteit, romantiek en groepsgevoel komt voort uit de ontworteling die wij ervaren in de naar ons gevoel al maar sneller veranderende samenleving om ons heen.¹⁰ Tegen beter weten in trachten wij, in ons nostalgische verlangen naar een warme, leefbare en gezellige samenleving, stukjes van het verleden vast te houden. Dat we daarmee dat verleden stileren en mooier maken dan het was, weten we in ons hart best.¹¹ Kortom: de behoefte aan mythen en mooie verhalen over het verleden staat niet ter discussie, maar wel de misvatting dat we met die door ons zorgvuldig uitgevonden tradities het oer-Brabantse oerverleden zouden voortzetten. De hedendaagse folklorisering van het verleden mag niet verward worden met de realiteit van het verleden.¹² In plaats daarvan moet het mogelijk zijn in de legitieme behoefte aan romantiek en nostalgie te voorzien door een beroep te doen op historisch meer verantwoorde beelden. Omdat we ons te weinig rekenschap geven van het vertekende en karikaturale in onze geschiedvisie, loopt het collectieve beeld over Brabant achter bij de realiteit van het jaar 2000. Het 'gemoedelijke', het 'arcadische' en het 'katholieke' Brabant: het zijn beelden die tegen beter weten in steeds weer opduiken in uitlatingen van zowel Brabanders als niet-Brabanders. Een mooi voorbeeld hoe hardnekkig het beeld van het 'kleinschalige' en 'rurale' Brabant is, viel onlangs te lezen in een artikel van Sjoerd de Jong in *NRC Handelsblad*, waarin een sociologisch bedoelde duiding werd gegeven van de afloop van het tv-programma 'Big Brother'.¹³ Daarin zouden, aldus De Jong, 'het goudeerlijke platteland' (in de persoon van de Bredenaar Ruud) en 'de lepe grote stad' (de Friese Groninger Willem) het hebben afgelegd tegen 'het onbezorgde suburbia', te weten Bart, inwoner van Roelofarendsveen. Kennelijk associeert de randstedelijke journalist Ruuds gemoedelijkheid en zijn hang naar gezelligheid en warmte niet met de kille moderne stad, maar met de gezellige en warme wereld van het platteland, dat verloren paradijs, dat – zo begrijpen we – in het Bredase café 'De Bommel' en het NAC-stadion nog voortleeft.

Er is een voortdurende wisselwerking tussen het beeld van de Brabantse geschiedenis en de regionale identiteit. Historisch deugdelijke én ondeugdelijke beelden voeden het zogeheten 'collectief

geheugen', een door grote delen van de Brabantse bevolking gedeeld geschiedbeeld, dat op zijn beurt voedingsbodem is voor de regionale identiteit. Het is de taak van de wetenschapper een zo waarachtig mogelijk beeld van de verleden werkelijkheid en de regionale cultuur te achterhalen. Nostalgie kan wel belangstelling voor het verleden en historisch besef opwekken, maar is geen goede leidraad bij het zoeken naar een betrouwbaar geschiedbeeld. Wetenschappelijk zoeken naar waarheid is iets anders dan de bezwering van het heden en de betekenisgeving van het verleden zoals die spreken uit de bestaande Brabantbeelden. Mijn standpunt is niet dat we in het zoeken naar wetenschappelijke waarheid de romantische Brabantbeelden te vuur en te zwaard moeten bestrijden – ook ik kijk liever naar het vendelen van een gilde dan naar een motorcross – maar wel dat we onderscheid moeten maken tussen beelden die een geïdealiseerd verleden representeren en beelden die trachten de historische waarheid te benaderen.

Het meeste van wat ik hier tot nu toe te berde bracht – de deconstructie van bestaande Brabantbeelden – is in de afgelopen jaren door anderen al ruimschoots over het voetlicht gebracht. Waar het mij nu om gaat is dat deze ontnuchtering en ontmythologisering de basis kunnen vormen voor een nieuw, aansprekend en inclusief geschiedbeeld van Noord-Brabant. Nieuw: dat wil zeggen aansluitend bij de jongste wetenschappelijke resultaten, want de geschiedbeoefening heeft de laatste jaren niet stilgestaan. Aansprekend: dat wil zeggen herkenbaar voor grote groepen in de Noord-Brabantse samenleving, jong en oud, in oost en west, onkerkelijk, moslim, katholiek en protestant, in de steden en op het platteland. Inclusief: dat wil zeggen dat we een serieuze poging moeten doen om groepen aan te spreken die in een traditioneel beeld van Noord-Brabant worden buitengesloten, zoals de protestantse en niet-gelovige Noord-Brabanders en de 'nieuwe Noord-Brabanders', of ze nu uit de rest van Nederland komen of uit Suriname, Turkije en Marokko.¹⁴ Hoe Brabants sommigen van die zogenaamde allochtonen zich inmiddels voelen, moge blijken uit de deelname van een Tilburgenaar van Turkse afkomst aan de jongste aflevering van het Tilburgse dialectdictee! Het is onze collectieve opdracht die nieuwe geschiedbeelden en -verhalen te maken: als het verleden inderdaad maakbaar is, dienen we die taak serieus en kritisch op ons te nemen. In de snel veranderende samenleving waarvan we deel uitmaken, kunnen we het ons niet permitteren beelden en iconen te blijven hanteren die steeds grotere groepen in die samenleving niet (meer) aanspreken.

Het voorgaande kan als volgt worden samengevat: de geschiedenis die wij maken is ónze geschiedenis en hangt nauw samen met onze groepsidentiteit. Een dergelijke toe-eigening van het verleden is van alle tijden. Ze dient ter legitimering en zingeving van ons huidige bestaan en is een wezenlijke behoefte van iedere samenleving, ook de onze. De laatste tijd is ook onder politici en beleidsmakers het besef gegroeid dat individuele en collectieve gevoelens van worteling en geborgenheid sterk gevoed worden door het bewustzijn van een regionale identiteit, die gebaseerd is op een gedeeld geschiedbeeld, het zogeheten 'collectief geheugen'. Er is een duidelijke kentering gaande in de beoordeling van de maatschappelijke relevantie van geschiedbeoefening. Thans lijkt een nieuw besef veld te winnen dat kennis van en reflectie op het verleden behoren tot de noodzakelijke bagage van iedere Nederlander. 'En zo keren we langzamerhand terug naar vroeger, toen geschiedenis nog gewoon was', schreef onlangs de Amsterdamse hoogleraar geschiedenis Piet de Rooy.¹⁵ Dit stelt een nieuwe maatschappelijke opdracht aan de geschiedbeoefening, die als belangrijk instrument ter bevordering van cultuurparticipatie wordt herontdekt.

Een dergelijke uitdagende opdracht wordt ook verwoord in de recente nota inzake het provinciaal beleid cultuurhistorie 1999-2003, getiteld 'Cultuurhistorie is een werkwoord: Weten, Maken, Beleven'.¹⁶ 'Cultuur richt zich' – aldus die nota – 'op het verleden, heden en de toekomst. Het presenteert verleden en heden in de context van het hier en nu. Daarmee levert cultuur een belangrijke bijdrage aan de hechting van de Brabander aan de moderne tijd.' Het is verheugend dat de provinciale overheid het haar taak acht een herkenbare band met het verleden te bevorderen, aangezien – aldus diezelfde nota – integratie van cultuurhistorie in het ruimtelijk en cultuurbeleid bijdraagt aan een 'herkenbare leefomgeving', 'gevoelens van worteling' en 'scherping van het besef van een eigen identiteit'. Daartoe wordt het ruimtelijk beleid meer gericht op duurzaamheid en ruimtelijke kwaliteiten, waarbij aan de cultuurhistorische waarden meer prioriteit wordt toegekend. Bovendien wil de Provincie Noord-Brabant het cultuurhistorisch erfgoed – bestaande uit onroerend, roerend en informatief erfgoed – inzetten om de participatie van alle Noord-Brabanders aan de samenleving te bevorderen en de kwaliteit van de Noord-Brabantse leefomgeving te vergroten. Ik ben de Provincie zeer erkentelijk dat zij ook deze leerstoel ziet als een van de vehikels om dat proces op gang te brengen.

Uitdagingen voor de eenentwintigste eeuw: geschiedbeelden herzien

Kortom: het verleden is maakbaar en dus kan het bestuderen van geschiedenis en volkscultuur als voedingsbodem voor een regionale identiteit een positieve, toekomstgerichte en inspirerende activiteit zijn. In dat besef kunnen we werken aan de bevordering van gemeenschapsgevoel en worteling door geschiedbeelden te ontwikkelen die beantwoorden aan de vragen en behoeften van onze huidige samenleving. Ik kondigde aan te laten zien hoe we vanuit bestaande, diepgewortelde geschiedbeelden kunnen werken aan nieuwe beelden van Noord-Brabant.

Evenals thans het geval is, werd ook in het verleden de keuze voor bepaalde onderzoeksthema's sterk bepaald door de actuele maatschappelijke situatie van dat moment. De daaruit voortvloeiende historische mythen droegen sterk bij aan het culturele zelfbeeld van Noord-Brabant, maar zijn anno 2000 in wetenschappelijk opzicht volkomen passé – hoewel ze tot op de dag van vandaag een taai leven leiden. Het bekendste voorbeeld daarvan is de geschiedschrijving over de Generaliteitsperiode, de periode tussen 1648 en 1795, waarin het huidige Noord-Brabant als 'stiefkind van de Republiek' werd bevoogd door de Haagse Staten-Generaal. Niet voor niets vond de opgeklopte beeldvorming over 'het arme Brabant', over de zogenaamde financiële uitbuiting en religieuze knechting van Noord-Brabant door Holland, een goede voedingsbodem in de jaren dertig en veertig, toen Noord-Brabant zich economisch, sociaal en cultureel 'ontworstelde' aan de Hollandse hegemonie.¹⁷ Uit de veelvoud van dergelijke mythische geschiedbeelden van Brabant kies ik er één, namelijk het 'katholieke Brabant'.

Het katholieke Brabant

De schijnbaar homogene katholiciteit van Noord-Brabant in het verleden is een belangrijke ingrediënt van de Brabantse identiteit. De mythe van het uniform katholieke Noord-Brabant wordt tot op de dag van vandaag van stal gehaald wanneer dat in de kraam van politici, kerkleiders of journalisten te pas komt. Nog in 1987-1988 werd een geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch gepubliceerd onder de ronkende titel *Zij maakten Brabant katholiek*, alsof het desastreus verlopen pausbezoek aan Den Bosch in 1985 niet had aangetoond dat ook in Brabant het tij definitief was gekeerd.¹⁸ Het nuanceren en relativeren

van katholiciteit als vermeend hoofdbestanddeel van de Brabantse identiteit kan echter pas gebeuren als de geschiedenis van die beeldvorming en het recente verleden van bloei en neergang van Brabant als rooms bolwerk bestudeerd en geanalyseerd worden. Hier ligt een belangrijk onderzoeksterrein braak. In de na de voltooiing van de *Geschiedenis van Noord-Brabant* gepresenteerde *Leemtenlijst* wordt terecht de wenselijkheid onderstreept van onderzoek naar de beleavingsaspecten van het religieuze bestaan en van moderne studies over bisschoppen en bisdommen, over de rol die religieuzen speelden in het kerkelijk en maatschappelijk leven, over de clerus en de praktijk van de zielzorg, over de betekenis van leken voor het katholicisme en over de religieuze volkscultuur.¹⁹ Ook hier zal nieuw onderzoek onvermijdelijk leiden tot de *debunking* van een bestaand maar achterhaald geschiedbeeld.

Met het verbinden van confessionaliteit aan de culturele identiteit van Brabant gaat men immers voorbij aan het feit dat Noord-Brabant nooit homogeen katholiek is geweest en er zelfs – in de Langstraat en in het uiterste noorden en noordwesten – tal van plaatsen zijn waar de meerderheid van de bevolking van protestantsen huize is.²⁰ Historisch gezien kunnen we niet spreken van een puur katholiek gewest, al maakten de protestanten nooit meer dan circa 12 % van de bevolking uit.²¹ Er is steeds sprake geweest van religieuze diversiteit, hoe bescheiden ook, en van interactie tussen de verschillende denominaties. Ook al heeft lang het beeld overheerst van een vijandige verhouding tussen de publieke gereformeerde kerk en de naar de schuurkerken verdreven Brabantse katholieken ten tijde van de Republiek, thans weten we dat er eerder sprake was van een grote mate van omgangsoecumene, zowel in steden als op het platteland.²²

Een volgende nuancering betreft de religieuze volkscultuur, vroeger gezien als de stabiele en vanzelfsprekende wezenstrek van de 'Brabantse ziel', en thans als een verschijnsel dat door kerkelijke overheden toegeëigend en op strategische wijze gebruikt kon worden om bepaalde orthodoxe leerstellingen en morele waarden ingang te doen vinden bij het gelovige volk. Dit gebeurde in de zeventiende en achttiende eeuw bijvoorbeeld met bedevaarten en in de twintigste eeuw met de schuttersgilden.²³ Anderzijds was het gelovige volk geen passieve ontvanger van normen en waarden van hogerhand. Er vond een continue wisselwerking plaats tussen normering van bovenaf en geleefde praktijk van onderaf. Zo worden thans ook de drijfveren van de Brabantse patriotten, de revolutionairen aan het einde van de achttien-

de eeuw, niet meer louter religieus geduid. Nog in de jaren vijftig schreef de afgelopen december overleden Tilburgse hoogleraar Frans van der Ven het optreden van de Brabantse patriotten toe aan een gerechtvaardigd streven naar emancipatie van hun gewest en van het katholicisme.²⁴ Het karakter van de revolutionaire ontwikkelingen in Brabant was echter niet Brabants, en zeker niet rooms-katholiek. Deze bracht wel de emancipatie van de katholieken en van het gewest, maar de drijfkracht hiertoe kwam uit een geloofsgrenzen overschrijdende, algemeen christelijke geest.²⁵

De achterhaalde visie als zou Brabant door de eeuwen heen uniform en kerkgetrouw katholiek zijn geweest, wordt ingegeven door het feit dat we het verleden van vóór 1853, voor het herstel van de katholieke hiërarchie in Nederland, bezien als door een prisma, te weten de periode tussen 1850 en 1950.²⁶ De kerkelijke toe-eigening van regionale religieuze tradities in de tweede helft van de negentiende eeuw zorgde ervoor dat katholieke identiteit en Brabantse eigenheid identiek leken te zijn geworden.²⁷ 'Het katholieke Brabant' is – aldus Peter Nissen – toen uitgevonden.²⁸ Vervolgens werd in de eerste helft van de twintigste eeuw het religieuze en maatschappelijke leven meer dan ooit tevoren beheerst door de Kerk. Wij, levende getuigen of nazaten van de generaties van 'het rijke Roomsche leven', hebben moeite ons de kerkelijke en religieuze situatie van vóór 1850 voor te stellen zonder het triomfalisme van die periode en zonder de bijna volledige klerikalisering van het religieuze en maatschappelijke leven, vooral van het onderwijs, de gezondheidszorg en het verenigingsleven.

Maar zelfs voor de honderd jaren tussen 1850 en 1950 gaat het beeld van Brabant als monolithisch rooms blok niet op. Zo was er in Tilburg tot circa 1918 geen sprake van een gesloten front van maatschappelijke elite en katholieke clerus: de gevleugelde uitspraak dat de fabrikant en de pastoor zouden samenspannen om de arbeiders arm respectievelijk dom te houden, ging dus zeker niet altijd op.²⁹ Ook bij de stichting van de NCB, de standsorganisatie voor Noord-Brabantse boeren, in 1896 was het zeker niet zo dat de boerenbonden in een handomdraai door de parochiegeestelijkheid of op commando van de bisschoppen van de grond werden getild. De lokale boerenbonden kozen aanvankelijk voor samenwerking op algemeen christelijke grondslag en pas vanaf 1918 kreeg het katholieke en organisatorische eenheidsstreven hoge prioriteit.³⁰

Ogenscheinlijk en naar buiten toe gesloten maar in werkelijkheid intern verdeeld en niet van onderaf gedragen, dat zou wel eens een

realistische typering kunnen zijn van het rooms-katholicisme in Noord-Brabant tijdens het Interbellum en kort na de Tweede Wereldoorlog. Schuilt in die interne zwakte mogelijk een deel van de verklaring voor de snelle en vroege secularisering onder de Brabantse katholieken vanaf het midden van de jaren vijftig? Om op deze vraag een antwoord te geven is een sociaal-historisch en etnologisch onderzoek naar de katholieke identiteit en cultuur in Noord-Brabant tussen pakweg 1930 en 1965 noodzakelijk. Het proces van secularisatie, ontkerkelijking en ontvoogding in Noord-Brabant vanaf de jaren zestig heeft het aanzicht van Brabant letterlijk en figuurlijk een metamorfose doen ondergaan. Priesters en paters, fraters en zusters, kerken, kloosters en scholen verdwenen binnen twintig, dertig jaar uit het stads- en dorpsbeeld. Katholieke bolwerken, in de eerste vijftig jaar van de twintigste eeuw opgetrokken alsof ze nooit meer zouden kunnen worden geslecht, verkrumelden in een oogwenk. De katholieke zuil bleek een reus op lemen voeten.³¹ Desondanks worden beeld en zelfbeeld van Noord-Brabant tot op heden in sterke mate bepaald door die katholieke identiteit. Het hoe en waarom van deze ontwikkeling staan ons echter niet helder voor de geest.

Daarom dienen thema's als twintigste-eeuwse volksreligiositeit, devotionele en religieuze praktijken, de spanning tussen klerikale normering en geleefde lekenpraktijk, en de rol van de religieuzen in ziekenzorg en onderwijs in Noord-Brabant nader bestudeerd te worden. Met name de belevingskant van het roomse volksgeloof is slecht gedocumenteerd, met uitzondering van de heiligenverering en de bedevaartcultuur.³² Nu het nog kan, zouden in een *oral-history*-project op basis van egodocumenten en diepte-interviews de ervaringen van een snel kleiner wordende generatie leken en geestelijken met kerk, geloof en devotie kunnen worden vastgelegd. Een dergelijk onderzoek zou een belangrijke bijdrage leveren aan het inzicht in het karakter van de Brabantse identiteit en de niet-katholieke en niet-kerkelijke generaties van heden en toekomst een instrument in handen geven om de verdwenen leefwereld van hun ouders en grootouders te begrijpen. Ook zou dit onderzoek recht doen aan de verdiensten van de religieuze en lekenpioniers op het vlak van onderwijs en gezondheidszorg, die de basis hebben gelegd voor het welzijn van de huidige Noord-Brabantse bevolking.³³ Ongedocumenteerde gebruiken en rituelen zouden voor ons en het nageslacht worden vastgelegd. Ten slotte zou een goede analyse van juist het schijnbaar overheersende katholieke aspect van de Brabantse identiteit dat overwicht in perspectief plaatsen, waardoor er meer ruimte komt voor het perspectief

van de andersdenkenden: de protestanten, de socialisten, de neutralen.

Ik zie hier uitstekende mogelijkheden voor interdisciplinair historisch en etnologisch onderzoek. De volkskundigen onder u hebben zich waarschijnlijk al een tijdje zitten afvragen wanneer ik, zoals beloofd, nu eindelijk eens hun discipline ter sprake zou brengen. Welnu, collega's, dit is het moment. U mag echter van mij, novice op dit terrein, op dit moment nog geen *sweeping statements* verwachten. Heel traditioneel leg ik getuigenis af van mijn overtuiging dat historisch onderzoek naar institutionele structuren en de van hogerhand aangereikte normen en waarden geconfronteerd moet worden met onderzoek naar de geleefde praktijk. Onderzoek naar katholieke identiteit en religieuze volkscultuur in Noord-Brabant in de jaren dertig en de naoorlogse periode sluit prachtig aan bij de nieuwe benadering in de etnologie waarvan uw recent geactualiseerde *mission statements* spreken. Nauwe samenwerking met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur in Utrecht en het Meertens Instituut in Amsterdam ligt daarbij voor de hand.³⁴ Ook met de collega's van de met deze universiteit verbonden Theologische Faculteit wil ik graag het gesprek aangaan om de mogelijkheden van samenwerking op dit terrein te verkennen.

Bij wijze van epiloog

De met veel meer voorbeelden te adstrueren verschuivingen in de traditionele geschiedbeelden van Brabant dienen aanleiding te geven tot aanpassing van het zelf- en geschiedbeeld van de Brabanders en tot toepassing in de verschillende niveaus van geschiedschrijving. In de eerste plaats is er een duidelijke behoefte aan nieuwe syntheseswerken. Het is de maatschappelijke plicht van wetenschappelijk werkende historici hun inzichten op een bevattelijke en overzichtelijke wijze voor te stellen aan het geïnteresseerde publiek. In dit verband kunnen de inspanningen van prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt en zijn team van auteurs ten behoeve van de driedelige *Geschiedenis van Noord-Brabant* niet genoeg geprezen worden.³⁵ Het verheugende initiatief om vanuit de vier Belgische gewesten en het Nederlandse Noord-Brabant, die vroeger samen het hertogdom Brabant vormden, te komen tot een overzicht van de geschiedenis van het hertogdom doet hopen dat een actuele synthese inderdaad in aantocht is.

Voorts is er behoefte aan lesmateriaal voor het basis- en voortgezet onderwijs waarin ook de Noord-Brabantse geschiedenis een plaats heeft en waarin deze beschreven wordt als onderdeel van de algemene

Nederlandse geschiedenis. Erfgoededucatie als middel tot grotere cultuurparticipatie verdient een eigen structuur en een forse financiële injectie.³⁶ Misschien kunnen we samen ook eens nadenken over het opstellen van een nieuwe canon van historische personen en gebeurtenissen die de Brabantse geschiedenis hebben gemaakt.³⁷ Er is vooral grote behoefte aan nieuwe geschiedverhalen, want '[z]onder verhaal zijn feiten sprakeloos'.³⁸ Ten slotte vraagt de recente vernieuwing in de Brabantse geschiedenis om toepassing in de lokale geschiedenis. Bij veel plaatselijke historici heerst de misvatting dat datgene wat ooit over de geschiedenis van hun dorp of stad geschreven is, behoort tot de canon der onfeilbaarheden. Het getuigt echter van kritische zin onder ogen te zien dat zelfs datgene wat eerbiedwaardige geschiedschrijvers hebben opgeschreven, niet tot 'heilige feiten' mag worden verheven. De wetenschap heeft sindsdien niet stilgestaan. Kritiek op het werk van deze pioniers is geen aanval op deze mensen zelf, maar laat juist zien dat zij bouwstenen hebben bijgedragen waarop ook nu nog kan worden voortgebouwd. Dat het resulterende bouwwerk er heel anders uitziet dan deze grondleggers ooit hebben kunnen dromen, doet daar niet aan af.³⁹ Noord-Brabant heeft de laatste twintig jaar de publicatie gezien van een stroom aan lokale geschiedenissen, van de bekende 'Rabobankboeken', waarvan de aantrekkingskracht meestal ligt in het obligate 'praatje bij een plaatje', tot serieuze stads- en dorpsgeschiedenissen. Gelukkig is er de laatste jaren een duidelijke tendens om het accent te leggen op de veelvormigheid en dynamiek van het verleden: het doel is niet langer het schrijven van 'de' geschiedenis van een dorp, maar van 'een' geschiedenis. Het boekstaven van feiten maakt plaats voor discussie en kritische reflectie.

Nu is de tijd aangebroken om de hand aan de ploeg te slaan en naast de talrijke stads- en dorpsgeschiedenissen die op de markt zijn verschenen, ook te werken aan regionale studies en synthesen. Ik wens u en mezelf toe dat ik in staat zal zijn u te inspireren tot het waarmaken van de mogelijkheden van het maakbare verleden. Of, om met de slogan van een voormalig Brabants bedrijf te spreken: 'Let's make things better, let's make history'.

Dankwoord

Aan het einde van deze academische rede is het mij een aangename taak allen dank te zeggen die een bijdrage hebben geleverd aan de continuering van de leerstoel 'Cultuur in Brabant' en aan het feit dat ik hier vandaag sta.

Ik dank de leden van het Stichtingsbestuur, het College van Bestuur, het Faculteitsbestuur en de Faculteitsraad van de Faculteit der Sociale Wetenschappen voor het vertrouwen dat ze in mij hebben gesteld door mij als tweede bekleder van deze leerstoel aan te stellen. Ik voel me vereerd en uitgedaagd om vanuit mijn bijzondere leerstoel bij te dragen aan het katholieke en maatschappelijke engagement van universiteit en faculteit.

De leden van het Departement Beleids- en Organisatiewetenschappen/Sociologie wil ik bedanken voor de efficiënte en hartelijke manier waarop zij mij een plaats in hun midden hebben bereid. Ik heb alle vertrouwen in een prettige samenwerking. Hooggeachte Veraghtert, beste Karel, als mede-historicus in het Departement heeft u onmiddellijk het initiatief genomen tot samenwerking. Ik ben u daarvoor zeer erkentelijk en voorzie nu al mooie gezamenlijke resultaten.

Dankzij de niet aflatende inzet van u, dames en heren bestuursleden van de Stichting Volkskundeleerstoel Brabants Heem en bestuursleden van de Stichting Brabants Heem, is de leerstoel 'Cultuur in Brabant' ook voor de komende jaren veiliggesteld. Zonder ophouden heeft u geijverd voor de financiering van een leerstoel die reeds bewezen heeft een wezenlijke impuls te geven aan de beoefening van regionale geschiedenis en etnologie in Brabant. Het is uw verdienste dat bestuurders van de Provincie Noord-Brabant en van enkele bedrijven en maatschappelijke organisaties eveneens overtuigd zijn geraakt van het belang van de leerstoel. Ik zal alles doen wat in mijn vermogen ligt om het draagvlak van de leerstoel te verbreden en deze ten goede te laten komen aan ieder die de Brabantse geschiedenis en volkscultuur ter harte gaan. In het bijzonder wil ik Ineke Strouken, directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, dankzeggen voor de flamboyante wijze waarop zij de leerstoel gedurende de periode van sedisvacatie heeft waargenomen. Ik verheug me op de samenwerking met haar en met haar collega's van het NCV. Met jou, Jan van Oudheusden, directeur van de stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening,

en je medewerkers werk ik al sinds 1988 in allerlei verbanden nauw samen. Ik heb me daardoor altijd bijzonder geïnspireerd en gesteund gevoeld. Samen werken we verder aan een mooie toekomst voor het Brabants verleden.

De afgelopen jaren waren voor aankomende historici en andere jonge geesteswetenschappers allesbehalve gemakkelijk. Met lede ogen moet ik aanzien dat velen van mijn generatiegenoten, sommigen zelfs na een sublieme promotie, bij gebrek aan toekomstperspectief de geschiedbeoefening verlaten. Hoe begrijpelijk ook, toch is hier sprake van een enorme kapitaalvernietiging. Daardoor valt nu al een ernstige versmaling van de wetenschappelijke basis te constateren.⁴⁰ Daarmee dreigt de geschiedbeoefening in Noord-Brabant een aangelegenheid te worden van enkele geprivilegieerden en vrijgestelden. De benoeming van mij, vertegenwoordiger van een generatie historici die is opgegroeid en opgeleid in een tijd van louter bezuinigingen en kortzichtige aio-programma's, is een opsteker voor mijn jonge collega's, aan wie al te vaak een reëel beroepsperspectief werd en wordt onthouden. Ik hoop vanuit mijn nieuwe positie eraan te kunnen bijdragen dat deze talentvolle generatie zich eindelijk kan bewijzen.

Deze leerstoel, met de omvang van één dag, zou geen bestaansrecht hebben indien de bekleder ervan niet zou kunnen terugvallen op het wijdvertakte netwerk van organisaties, instellingen, verenigingen en personen die zich op enigerlei wijze bezighouden met het Noord-Brabantse verleden en cultureel erfgoed. We mogen ons gelukkig prijzen dat in deze provincie zo'n professioneel en op samenwerking gericht netwerk bestaat, mede dankzij een provinciebestuur dat door financiële steun laat zien het belang daarvan voor de samenleving te onderkennen. Ik kan hier onmogelijk iedereen noemen. Alleen al door uw overweldigende aanwezigheid vandaag voel ik mij bijzonder gesteund. Ik verwacht veel van de samenwerking met de hoeders van de Brabant-Collectie, de aan deze universiteit ondergebrachte provinciale bibliotheekcollectie, kroonjuweel van het Noord-Brabants informatief erfgoed. Ik reken ook op een goede samenwerking met de Noord-Brabantse archeologen, archivariissen, monumentenorganisaties en musea. Voor de organisatie van wetenschappelijke evenementen hoop ik een beroep te kunnen doen op mijn vrienden van de Historische Vereniging Brabant. De Stichting Zuidelijk Historisch Contact, uitgeefster van de Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, zie ik als mijn natuurlijke bondgenoot waar het

gaat om de uitgave van wetenschappelijke publicaties over het regionale verleden. *Last but not least* noem ik de lokale heemkundekringen en historische verenigingen, voor wie ik hoop te fungeren als vraagbaak, als makelaar tussen wetenschap en heemkunde en als kritisch inspirator. Ik beloof te proberen de drempels tussen heemkunde en wetenschappelijke geschiedbeoefening te verlagen en doe een dringend beroep op u mij vooral te laten weten wat u van mij verwacht. Dames en heren studenten, in deze tijd is het niet meer zo evident dat u uit pure interesse extra keuze- of bijvakken volgt naast de vakken van uw eigen discipline. Ik heb er niettemin het volste vertrouwen in dat u en ik samen leerzame en inspirerende momenten zullen delen bij de bestudering van het regionale verleden en de regionale volkscultuur. En u, die plannen hebben bij mij een proefschrift te schrijven, wil ik van harte stimuleren en aanmoedigen om die lange weg tot een goed einde te brengen.

‘Professor’: het is mij vanaf mijn kinderjaren schertsend en scheldend toegevoegd en eerlijk gezegd heb ook ik mijzelf deze titel in alle kinderlijke onbescheidenheid al heel vroeg toebedacht. Mijn benoeming op de leerstoel ‘Cultuur in Brabant’ ervaar ik als de kroon op meer dan twintig jaar enthousiasme, studie en werk in en voor de Brabantse geschiedenis. Maar het is wel een bekroning van meer dan mijn eigen verdiensten alléén, één die tot dankbaarheid stemt jegens velen. Gedurende mijn leven en werken tot nu toe ben ik immers gezegend met ouders, docenten, mentoren en vrienden zonder wie ik hier vandaag niet zou staan.

Bevlogen onderwijzers en leraren voedden mijn passie voor geschiedenis op de lagere school en op het Hertog Jan College in Valkenswaard. Mijn wetenschappelijke vorming kreeg ik tijdens een ware *peregrinatio academica*, waarop ik inmiddels zes universiteiten aandeed. Als student in Nijmegen had ik het geluk te belanden onder de vleugels van docenten als prof. dr. Matthieu Spiertz, prof. dr. Ton Weiler, dr. Piet Leupen en (toen nog) drs. Mayke de Jong, welke twee laatsten – voordat ze zelf hoogleraar werden – mij op het pad van de middeleeuwse geschiedenis zetten. Een echte mediëvist werd ik bij Piet Leupen, bij wie ik in 1987 aan de Universiteit van Amsterdam afstudeerde.

Een ander die ik hier zeker wil noemen, is dr. Frans Theuws, met wie ik vanaf 1983 heb samengewerkt en die mij sindsdien heeft laten delen in zijn bevlogenheid.

Mijn overstap naar de Vrije Universiteit in Amsterdam, om daar als assistent in opleiding te werken aan een proefschrift over de Noord-Brabantse pastoors in de vijftiende en zestiende eeuw, was – achteraf gezien – een beslissende stap. In jou, hooggeachte De Ridder-Symoens, beste Hilde, zie ik mijn belangrijkste *magistra et mentrix*. Jij gaf me de vrijheid me wetenschappelijk te ontplooiën, wees me de weg naar Luik en Princeton en liet me delen in je contacten en brede kennis. Wat jij me hebt bijgebracht over het vak en het leven als wetenschapper was en is voor mij richtinggevend. Dankzij jouw niet aflatende steun sta ik, je eerste promotus, die vandaag precies zeven jaar geleden bij je promoveerde, hier als hoogleraar.

Hooggeachte collega's en vrienden in Nederland en Vlaanderen. Het is een groot voorrecht als Nederlands mediëvist vrijwel al je collega's in het eigen land en in het meest nabije buitenland te kunnen kennen. De hartelijke collegialiteit die ik van velen van u mocht ondervinden, vooral in het kader van de Onderzoeksschool Mediëvistiek, was en is voor mij van grote morele steun. De collega's aan de universiteiten van Leuven, Kortrijk, Gent, Antwerpen, Luik en Brussel dank ik voor hun gastvrijheid en collegialiteit over de grenzen van land, taal en cultuur heen. Een speciaal woord richt ik tot mijn collega's van de Katholieke Universiteit Leuven. Door een gelukkig toeval verpersoonlijk ik de samenwerking tussen de twee Nederlandse katholieke universiteiten en de Leuvense *alma mater*, de oudste universiteit van de Nederlanden. Ik wens en hoop dat de nauwe wetenschappelijke en vriendschappelijke banden tussen u en mij tot nut en voordeel mogen strekken van onze universiteiten en vooral van de geschiedbeoefening in het aloude hertogdom Brabant.

Hooggeachte Raedts, beste Peter, beste Nijmeegse collega's. Ruim dertien jaar geleden verliet ik de Nijmeegse universiteit om in Amsterdam af te studeren. Ik ervaar het als een grote vreugde en een wetenschappelijke uitdaging dat ik nu, na veel omzwervingen, in jullie midden ben teruggekeerd om onderzoek te doen in het kader van het mooie project 'Christelijk Cultureel Erfgoed'.⁴¹

Hooggeachte Nissen, beste Peter. Bijna vijf jaar heb jij met volledige inzet van al je rijke gaven als eerste de leerstoel 'Cultuur in Brabant' bezet. Ik hoop meer van je over te nemen dan je Tilburgse toga. Al beschik ik niet over jouw welbespraaktheid en eruditie, ik zal mijn

best doen in jouw voetsporen te treden en een waardige opvolger te zijn. Je weet dat ik Noord-Brabant mijn vaderland mag noemen en, net als jij, Limburg mijn moederland, dus met 'de comparatieve bestudering van regionale cultuurvormen', die jij je in 1994 ten doel stelde, zit het alvast goed.

Lieve ouders, ik kan haast niet onder woorden brengen hoe dankbaar en blij ik ben dat jullie hier trots en in goede gezondheid op de eerste rij zitten. Meer dan wie ook zijn jullie het die mij hebben gevormd en gesteund, steeds in het volste vertrouwen dat ik de juiste keuzes maakte, al was dat soms niet zo evident in de ogen van jullie omgeving of van de samenleving. Het sprak vanzelf dat ik alle werkstukken van mijn studie, van mijn kandidaatsscriptie tot mijn proefschrift, in liefde en dankbaarheid aan jullie opdroeg. En vandaag mag ik dan in het openbaar zeggen hoeveel ik jullie verschuldigd ben en hoeveel ik van jullie houd.

Lieve zussen, lieve schoonfamilie: jullie omgeven Hans en mij met warmte en hartelijkheid en bieden ons geborgenheid in een hecht familieverband, voor ons beiden het fundament van ons bestaan. Lieve Klaas, jij vertegenwoordigt hier mijn twee petekinderen en onze zeventien neven en nichten. Ik vind het fijn dat je erbij bent!

Jij, mijn beste Hans, hebt de laatste jaren het meeste moeten afzien op de weg naar deze dag. Manmoedig doorstond jij mijn herhaalde langdurige afwezigheid toen ik zo nodig naar Luik, Princeton, Göttingen en Leuven moest. Toch heb je me steeds – nu al zestien jaar lang – gesteund in mijn ambities en me bijgestaan wanneer het academische pad weer eens niet over rozen liep. Nu deel je trots in de vreugde van deze dag. Wat ik je wil zeggen is, dat waar ik ook beland en wat ik ook doe, 'jij [het bent die] mij kracht geeft', 'want jij bent degeen die alle macht heeft, jij bent de vleugels van mijn vlucht'.⁴² Moge onze gezamenlijke vlucht ons nog veel verder brengen!

Ik dank u allen voor uw aandacht en uw aanwezigheid.

1. Bij het schrijven van deze rede heb ik geprofiteerd van gesprekken en interviews met verscheidene personen, van wie ik hier Martien van Asseldonk, Emmanuel Naaijken, Joost Rosendaal en Luran Toorians wil noemen en bedanken. Speciale dank gaat uit naar Jan van Oudheusden van de stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening en Albert van der Zeijden van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, die deze tekst nog voor het uitspreken ervan aan een kritische lezing onderwierpen. Een uitvoeriger versie van deze rede zal afzonderlijk verschijnen in het *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 17 (2000).
2. Ik sluit hiermee aan bij de naamsverandering die onlangs werd doorgevoerd aan het Meertens Instituut. Zie: Hans Bennis, *Het oog op de toekomst. Onderzoeksplan 2000-2005 Meertens Instituut* ([Amsterdam] 1999) 20.
3. Hetzelfde geldt – mutatis mutandis – uiteraard ook voor andere provincies. Zie bijvoorbeeld: Albert van der Zeijden, “Een verlaten land met talloze wonderlijke gebruiken”. Volkskunde en de constructie van een Drentse regionale identiteit’, *Nieuwe Drense Volksalmanak* 130 (1999) 68-91.
4. Vergelijk: A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect, 1850-1918* (Zwolle en Zeist 1995).
5. Zie over de mogelijkheid van de geschiedwetenschap om tot toenemend inzicht te komen en over de geschiedenis als leerproces: D.J. van Baar, ‘Geschiedenis: een proces van vallen en opstaan’, in: S.W. Couwenberg, red., *Op de drempel van een nieuwe eeuw. Civis Mundi. Jaarboek 1999* (Baarn 1999) 51-60 (met dank aan A.C. Maas uit Leende).
6. Paul Kuypers, ‘Brabant bestaat niet. Een paar notities bij het huidige brabantdebat’, *Brabantia* 31 nr. 4 (1982) 131-135; Paul Kuypers, ‘Onverwerkt verleden. Over-leven in Brabant’, in: Piet de Kroon e.a., red., *In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON*. Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland. Derde reeks 8 ([Tilburg] 1997) 167-197, vooral 167-169.
7. Over regionale geschiedbeoefening in laatste instantie: A.W.Th. van den Oord, ‘Natuurlijke charme, pikanterieën en cosmetica; een visie op toekomstige lokale geschiedschrijving’, in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, red., *Brabants verleden in de toekomst. Visies op historisch onderzoek. Congres Evoluon Eindhoven 22 oktober 1997* (’s-Hertogenbosch 1997) 13-25 (ook in: *Brabants Heem* 50 (1998) 101-109); J.A. van Oudheusden, ‘De toekomst van de regionale geschiedbeoefening in Noord-Brabant’, in: Van den Eerenbeemt, *Brabants verleden*, 27-40; Arnoud-Jan Bijsterveld, ‘Tussen dilettantisme en deskundigheid. Vijftig jaar tijdschrift *Brabants Heem* en de geschiedbeoefening’, *Brabants Heem* 50 (1998) 41-51. Over de Brabantse identiteit zie de bijdragen van Peter J.A. Nissen (‘Brabanders en andere mensen. Acht overwegingen over identiteit en stereotypen’), Gerard Rooijackers (‘Een ontzielde geschonden. De Brabantse ziel als ideologische constructie’) en Jan [A.F.M.] van Oudheusden (‘Vervagende beelden over Brabant’), in: *De Brabantse ziel... Herkenbare identiteit, misplaatste stereotypen? (= Tussen Paradijs en Toekomst. Nieuwsbrief van de beemkundige kring ‘Ioannes Goropius Becanus’ en de stichting Geschied- en Oudheidkundig Museum Hilvarenbeek en Diessen* 15 (1996) nr. 42, respectievelijk 5-10, 19-24 en 25-29. Over volkskunde: W.Th.M. Frijhoff, *Volkskunde en cultuurbetwetenschap: de ups en downs van een dialoog*. Koninklijke Nederlandse Akademie der Wetenschappen. Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 60, no. 3 (Amsterdam 1997); Peter Nissen, ‘Tussen beschrijven en bevragen. Vijftig jaar tijdschrift *Brabants Heem* en de volkskunde’, *Brabants Heem* 50 (1998) 121-131.

- Over heemkunde: Peter Nissen, 'Heemkunde tussen ideologie en wetenschap', *Brabants Heem* 49 (1997) 1-8.
8. Carlo Bijvelds, 'Van "zuipschutjes" tot cultuurdragers. Verval en herstel van de Brabantse schuttersgilden tijdens het Interbellum', *Brabants Heem* 50 (1998) 62-71.
9. Naar de eerste regel van het 'Sonnet voor Brabant' van Harriet Laurey ('Op weg naar Brabant wordt de wereld warmer').
10. Jos Perry, *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (Nijmegen 1999) 111-112.
11. Gerard Rooijakkers, 'Het leven van alledag benoemen. Cultureel erfgoed tussen ondernemerschap en nieuwe technologie', *Boekmancabier* 11 (1999) 275-290, aldaar 276.
12. Peter Nissen, *De folklorisering van het onalledaagse. Rede uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur' aan de Katholieke Universiteit Brabant op vrijdag 14 oktober 1994* (Tilburg 1994).
13. Sjoerd de Jong, 'Oververhit poldervolk. Staalkaarten van het nieuwe Nederland', *NRC Handelsblad* 7 januari 2000, Boeken, 1.
14. Zie ook het pleidooi van Paul Scheffer, 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad* 29 januari 2000, 6, over de noodzaak ten behoeve van de 'inburgering' van nieuwkomers de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis serieus te nemen.
15. Piet de Rooy, bespreking van: Frits van Oostrom, red., *Historisch Tableau. Geschiedenis opnieuw verbeeld in schoolplaten en essays* (Amsterdam 1998), in: *Vrij Nederland* 1 augustus 1998, 53-54 (geciteerd in het 'Redactioneel' van het *Historisch Nieuwsblad* 8 (1999), nr. 6, 5; met dank aan collega De Rooy).
16. 'Cultuurhistorie is een werkwoord: Weten, Maken, Beleven'. Discussienota provinciale beleid cultuurhistorie 1999-2003. Provincie Noord-Brabant, 24 augustus 1999.
17. Gerard Rooijakkers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853*. Memoria (Nijmegen 1994) 56-58; J.L.G. van Oudheusden, "'Edele Brabant, were di!": op zoek naar een gewestelijke identiteit', in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, red., *Geschiedenis van Noord-Brabant* (3 dln.; Amsterdam en Meppel 1996-1997) II, 407-418; Guido de Bruin, 'Den Haag versus Staats-Brabant: IJzeren vuist of fluwelen handschoen?', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 111 (1997) 449-463; René Huiskamp en Ton van de Sande, 'Het aflossen van een dood paard. Kanttekeningen bij Guido de Bruin, 'Den Haag versus Staats-Brabant: IJzeren vuist of fluwelen handschoen'', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 112 (1997) 78-86.
18. J. Peijnenburg, *Zij maakt Brabant katholiek. De geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch* (2 dln.; 's-Hertogenbosch 1987-1988). Voor het gebruik van het vertoog van het 'katholieke Brabant' (en het 'katholieke Limburg') in het kader van op restauratie van kerkelijke verhoudingen gericht beleid van (hedendaagse) kerkleiders zie: Peter J.A. Nissen, 'Confessionele identiteit en regionale eigenheid. De pastorale instrumentalisering van regionale tradities in de vormgeving van religieuze beleving', in: Carlo van der Borgt, Amanda Hermans en Hugo Jacobs, red., *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland*. Publicaties van het R.J. Meertens-Instituut 25 (Amsterdam 1996) 155-172, aldaar 156-157; Gerard Rooijakkers, 'De ideologie van het heem', *Ibidem*, 5-27, 24-25.
19. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Geschiedenis van Noord-Brabant 1796-1996. Leemtenlijst* (Amsterdam en Meppel 1997) 47-50, 54-55.
20. Zie voor de geschiedenis van de protestante meerderheid in het Land van Heusden en Altena de publicaties van C. de Gast.

21. Hans Knippenberg, *De Religieuze Kaart van Nederland. Omvang en geografische spreiding van de godsdienstige gezindten vanaf de Reformatie tot bedien* (Assen en Maastricht 1992) 61 tabel 2.7, 174 tabel 5.2.
22. Rooijakkers, *Rituele repertoires*; H.Th.M. Roosenboom, *De dorpsschool in de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1795*. Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, Derde reeks 6 (Tilburg 1997); Anton van der Sande en Aart Vos, 'Een verdeeld huis. Godsdienst en cultuur', in: A. Vos e.a., red., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle en 's-Hertogenbosch 1997) 123-145; Charles de Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten. Reformatie en katholieke berleving te Bergen op Zoom 1577-1795* (Hilversum 1998).
23. Marc Wingens, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw*. Memoria (Nijmegen 1994); Nissen, 'Confessionele identiteit', 159-163.
24. F.J.H.M. van der Ven, 'De sociale ontwikkeling van het Brabantse volk', in: J.E. de Quay e.a., red., *Het Nieuwe Brabant* (3 dln.; 's-Hertogenbosch 1952-1955) II, 61-127, aldaar 63. Met dank aan Joost Rosendaal, aan wie ik deze kennis ontleen.
25. Zie: Gerard Rooijakkers, Annemiek van der Veen en Harry de Wit, red., *Voor 'Brabants Vrybeyd'. Patriotten in Staats-Brabant* ('s-Hertogenbosch [1988]); Charles de Mooij, *Eindehlyk uit d'Onderdrukking. Patriottenbeweging en Bataafs-Franse tijd in Noord-Brabant 1784-1814* ('s-Hertogenbosch 1989); J.G.M.M. Rosendaal en A. van de Sande, red., *Dansen rond de vrijheidsboom. Revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793* ('s-Hertogenbosch 1993); Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820*. Memoria (Nijmegen 1999).
26. Van harte treed ik de aan het proefschrift van Peter Jan Margry, *Teedere quaesties: religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuws Nederland* (Hilversum 2000) toegevoegde stelling 5 bij, waarin hij stelt dat '[d]e periode 1850-1950 (...) de meest kerkelijk-religieuze "eeuw" uit de Nederlandse geschiedenis' is. Zie ook: Rooijakkers, *Rituele repertoires*, 60-61.
27. Aspecten van de negentiende-eeuwse kerk- en socio-religieuze geschiedenis van Noord-Brabant zijn de laatste jaren voorwerp van studie geweest door onder meer Maarten Duijvendak, Walther van Halen, Cor van der Heijden, Peer Meurkens, Peter Nissen, rector Jan Peijnenburg, Gerard Rooijakkers en Tön Thelen.
28. Nissen, 'Confessionele identiteit', 167.
29. A.J.M. Wagemakers, *Buitenstaanders in actie. Socialisten en neutraal-georganiseerden in confrontatie met de gesloten Tilburgse samenleving 1888-1919*. Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland 83 (Tilburg 1990).
30. Ton Duffhues, 'Agrarisch mozaïek. Geschiedschrijving over Noord-Brabantse boerenbonden', *Brabants Heem* 48 (1996) 121-130, aldaar 124.
31. P.J.A. Nissen, 'Vergruizing van de katholieke zuil', in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, red., *Geschiedenis van Noord-Brabant* (3 dln.; Amsterdam en Meppel 1996-1997) III, 271-285.
32. Peter Jan Margry en Charles Caspers m.m.v. Marc Wingens en Ottie Thiers, red., *Bedevaartplaatsen in Nederland. Deel 2: Provincie Noord-Brabant* (Amsterdam en Hilversum 1998).
33. Zie voor de rol van vrouwelijke en mannelijke religieuzen in de Noord-Brabantse samenleving de recente publicaties van José Eijt, Ineke Merks-van Brunschot, Marit Monteiro, Joos van Vugt, Ria Wijnen-Sponselee en C. Willemsen.
34. Bennis, *Het oog op de toekomst*, 23, 25.

35. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, red., *Geschiedenis van Noord-Brabant* (3 dln.; Amsterdam en Meppel 1996-1997).
36. Hans van der Linde, 'Cultuureducatie is meer dan kunst alleen. Over het belang van erfgoed binnen het onderwijs', *Boekmancahier* 10 (1998) 375-380.
37. De vijf boeiende delen die inmiddels verschenen in de reeks *Brabantse biografieën* zijn daartoe al een belangrijke aanzet. Th. Cuijpers e.a., *Brabantse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Noordbrabanders* (deel 1-4: Meppel, Amsterdam en 's-Hertogenbosch 1992-1996; deel 5: 's-Hertogenbosch 1999).
38. Aldus prof. dr. K. van der Tooren van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam in een advertentie van de UvA in *NRC Handelsblad* d.d. 11 september 1999 en 15 april 2000.
39. Ik put deze zinnen uit: Laurant Toorians, 'Een nieuwe Brabantprofessor. Bijsterveld nieuwe bijzonder hoogleraar Cultuur in Brabant', *Brabant Cultureel* 49 (2000) nr. 2, 33-34.
40. Van Oudheusden, 'De toekomst', 32-33.
41. Deze passage is door de tijd inmiddels achterhaald. Vanwege praktische onverenigbaarheid van beide functies heb ik mijn onderzoeksfunctie in Nijmegen per 1 mei 2000 overgedragen.
42. Naar een liedje van Paul de Leeuw.

Leerstoel 'Cultuur in Brabant'

Prof. dr. Arnoud-Jan A. Bijsterveld
Katholieke Universiteit Brabant
Departement BOW/Sociologie
Gebouw S, kamer 157
Postbus 90153
5000 LE Tilburg
Telefoon: (013) 466 22 83
Telefax: (013) 466 80 68
E-mail: a.j.a.bijsterveld@kub.nl
Website: <http://home.planet.nl/~brabants.heem>

Privéadres:
Van Heutszstraat 13
6521 CS Nijmegen
Telefoon: (024) 322 78 66

Stichting Volkskundeleerstoel Brabants Heem

p/a Dr. Frank C.J. Wierckx, secretaris
H.W. Mesdaglaan 15
1394 GC Nederhorst den Berg
Telefoon: (0294) 25 55 66
Telefax: (0294) 25 55 22

De leerstoel 'Cultuur in Brabant' wordt mogelijk gemaakt door bijdragen van het Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemtfonds en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, en door een viertal sponsors, te weten Essent BV, Nagron Vastgoed Zuid BV, Philips Electronics Nederland BV en ZLTO.

Colofon

Uitgave Stichting Brabants Heem, Tilburg
 Stichting Volkskunderleerstoel Brabants Heem, Tilburg
 Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening,
 's-Hertogenbosch

Eindredactie en productiebegeleiding
 Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 's-Hertogenbosch
 (Patrick Timmermans)

Layout en druk
 Drukkerij Berne, Heeswijk

Oplage 1000 exemplaren

Met de rede 'Het maakbare verleden' aanvaardde prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld op vrijdag 11 februari 2000 het ambt van bijzonder hoogleraar 'Cultuur in Brabant in sociaal-wetenschappelijk en historisch perspectief, met inbegrip van de volkscultuur' aan de Katholieke Universiteit Brabant. Kern van zijn oratie is de stelling dat de (re)constructie van het verleden en de creatie van steeds nieuwe geschiedbeelden een actief en bewust proces is, dat vraagt om voortdurende kritische reflectie. Een nieuwe eeuw vraagt om nieuwe beelden van Noord-Brabant.

foto Marcel van den Bergh, Altforst

Stichting Brabants Heem

Stichting Volkskunde leerstoel Brabants Heem

Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening

ISBN 90-72526-43-0

NUGI 644